

JĘZYKOZNAWSTWO OGÓLNE

Kognitywistyka UAM, rok II

WYKŁAD 3: TYPOLOGIA GENETYCZNA JĘZYKÓW ŚWIATA

JERZY POGONOWSKI

ZAKŁAD LOGIKI I KOGNITYWISTYKI UAM

1 Podstawowe pojęcia typologii genetycznej

Mamy przeróżne dowody na to, że języki ewoluują w czasie. Możemy np. ustalać pokrewieństwo języków, biorąc pod uwagę m.in.:

1. *Słownictwo podstawowe.*
2. *Wykładniki znaczeń gramatycznych.*
3. *Podobieństwa w systemach fonologicznych.*

Najmocniejsze dowody to zabytki piśmiennicze. W ustalaniu pokrewieństwa języków kierujemy się również prawami językowymi.

1. *Prajęzyk.* To język, który daje początek rodzinie językowej.
2. *Rodzina językowa.* To zespół języków, którego wywodzą się ze wspólnego prajęzyka.

Rodziny językowe mogą być wielostopniowe, tzn. dana rodzina językowa może składać się z innych tego typu rodzin.

2 Typologia geograficzna

Typologia geograficzna, jak sama nazwa wskazuje, grupuje języki sąsiadujące ze sobą na kuli ziemskiej. Takie sąsiedztwo języków może mieć wpływ na powstanie pewnych podobieństw w ich systemach.

1. *Liga językowa*. To grupa języków, które (wskutek współżycia odnośnych społeczeństw) wytworzyły niektóre cechy wspólne w swoich systemach.
2. *Cykl językowy*. To grupa współistniejących języków, tworzących niejako łańcuch, odzwierciedlający szlak ekspansji etnicznych. Sąsiadujące w takich łańcuchach języki mogą tworzyć ligi językowe.

3 Wielkie cywilizacje

Najważniejsze istniejące obecnie cywilizacje to (populacja podana w milionach osobników, dane z 1999 roku):

1. *Chińska*. 1450
2. *Hinduska*. 1000
3. *Islamska*. 930
4. *Afrykańska*. 610
5. *Zachodnia*. 600
6. *Latynoamerykańska*. 514
7. *Prawosławna*. 240
8. *Japońska*. 127

Niektóre wymarłe cywilizacje to: mezopotamska, egipska, kreteńska, helleńska, bizantyjska, środkowoamerykańska, andyjska.

4 Rodzina indoeuropejska

Języki tej rodziny omówimy nieco bardziej szczegółowo niż języki z pozostałych rodzin. Praindoeuropejska wspólnota istniała w V–III tysiącleciu p.n.e. Lokalizuje się ją na terenach od południowo-wschodniej Azji po Europę. Współczesne rozmieszczenie języków w Europie ustaliło się zasadniczo w drugiej połowie pierwszego tysiąclecia n.e.

Oprócz języków występujących obecnie w Europie rodzina indoeuropejska obejmuje języki indo-irańskie, funkcjonujące w południowo-środkowej Azji.

W ramach rodziny indoeuropejskiej wyodrębniamy szereg podrodzin:

4.1 Języki romańskie

Prajęzykiem jest w tym przypadku łacina ludowa. W skład tej rodziny języków wchodzi:

1. Francuski
2. Hiszpański
3. Portugalski
4. Kataloński
5. Włoski
6. Rumuński
7. Retoromański

4.2 Języki germańskie

Najstarsze świadectwa tej rodziny językowej pochodzą z gockiego.

1. Niemiecki
2. Angielski
3. Holenderski
4. Szwedzki
5. Norweski
6. Duński
7. Islandzki
8. Farerski
9. Jidysz
10. Afrikaans

4.3 Języki bałtyckie

Twierdzi się, że te języki są stosunkowo bliskie prajęzykowi rodziny indoeuropejskiej.

1. Litewski
2. Łotewski
3. Wymarłe: pruski, jaćwięski

4.4 Języki słowiańskie

Dzielią się na: zachodnie, wschodnie oraz południowe.

1. Polski
2. Kaszubski
3. Czeski
4. Słowacki
5. Rosyjski
6. Białoruski
7. Ukraiński
8. Bułgarski
9. Macedoński
10. Serbski
11. Chorwacki
12. Bośniacki
13. Słoweński

4.5 Język grecki

Posiada zabytki piśmiennicze XIV wieku p.n.e. (oczywiście wtedy nie był to ten sam język, co dzisiejszy nowogrecki).

4.6 Język albański

Stanowi osobną rodzinę.

4.7 Język ormiański

Stanowi osobną rodzinę.

4.8 Języki celtyckie

1. Walijski
2. Bretoński
3. Szkocki
4. Irlandzki

4.9 Języki indo-irańskie

W ramach tej rodziny wyróżniamy dwie podrodziny:

4.9.1 Języki indyjskie

1. Hindi/urdu
2. Bengalski
3. Pendżabski
4. Syngaleski
5. Bihari
6. Sindhi
7. Gudżarati
8. Marathi
9. Nepalski
10. Asamski
11. Romski

4.9.2 Języki irańskie

1. Perski
2. Paszto
3. Kurdyjski
4. Osetyjski
5. Baluczi
6. Tadżycki

4.10 Wymarłe języki indoeuropejskie

Posiadamy dowody na istnienie języków indoeuropejskich, którymi dzisiaj już nikt nie mówi, np.:

1. Tocharskie
2. Anatolijskie (np. hetycki, luwijski)
3. Mesapijski
4. Frygijski
5. Manx
6. Kornijski
7. Staro-cerkiewno-słowiański
8. Gocki
9. Sanskryt
10. Awestyjski

5 Języki uralskie

Nazwa rodziny pochodzi od gór Ural, domniemanej ojczyzny prajęzyka tej rodziny. Wymienia się tu trzy podrodziny:

1. Ugrofińskie (fiński, estoński, saami, mordwiński, maryjski, udmurcki, komi, węgierski, chantyjski, mansyjski)

2. Samojezdkie (nenecki, enecki, nganasański, selkupski)
3. Jukagirski

6 Języki ąłtajskie

Języki tej rodziny zajmują olbrzymią powierzchnię, od Turcji po północno-wschodnią Syberię. Wymienia się następujące podrodziny:

1. Tureckie (turecki, uzbecki, tatarski, ujugurski, kazaski, kirgiski, turkmeński, azerski, jakucki, czuwaski)
2. Mongolskie (mongolski, buriacki, ojracki, kałmucki)
3. Tungusko-mandżurskie (mandżurski, oroczyski, ewenkijjski)
4. Koreański
5. Japoński

7 Języki Kaukazu

Na Kaukazie spotykamy wielkie zróżnicowanie języków. Wymienia się rodziny:

1. Abchasko-adygijską (abazyński, abchaski, adygejski, kabardyjski, ubyski)
2. Nachijsko-dagestańską (m.in.: czeceński, inguski, awarski, lezgiński, tabassarański)
3. Kartwelską (gruziński, lazyjski, swański, mingrelski)

8 Języki wschodniej Syberii

Tu wymienia się dwie rodziny:

1. Czukocko-kameczacką (alutorski, itelmeński, kerecki, koriacki, czukocki)
2. Eskimo-aleucką (języki Inuitów oraz Jupików; mówione także na Alasce, w północnej Kanadzie oraz na Grenlandii)

Do języków paleoazjatyckich zaliczamy niwchijjski oraz ajnuski (ten ostatni już wymarły, choć podejmowane są próby jego „wskrzeszenia”).

9 Języki drawidyjskie

Języki tej rodziny używane są na subkontynencie indyjskim:

1. Brahui
2. Telugu
3. Malajalam
4. Kannada
5. Tamilski
6. Gondi

10 Języki austroazjatyckie

To języki używane w rejonie Indochin. Dwie ważne rodziny to:

1. Mon-khmerskie (khmerski, wietnamski, mon, khmu)
2. Tajsko-kadajskie (tajski, laotański, shan, zhuang, li, be, lakkia)

Niektóre mniejszości etniczne zamieszkujące Chiny i Tajlandię mówią językami Hmong-Mien (Miao-Yao).

11 Języki chińsko-tybetańskie

Języki tej rodziny mają największą populację mówiących nimi użytkowników. Dwie główne podrodziny grupują języki:

1. Chińskie (mandaryński, xiang, gan, hakka, wu, północny min, południowy min, yue)
2. Tybetańsko-birmańskie (m.in. tybetańskie, kareńskie, lolo-birmańskie)

12 Języki afroazjatyckie

Obecnie języki tej rodziny używane są na północy Afryki. Wyróżniamy wśród nich:

1. Semickie (hebrajski, arabski)
2. Kuszyckie
3. Berberyjskie
4. Czadyjskie (m.in. hausa)

13 Języki nilo-saharyjskie

Ta rodzina obejmuje około setki języków, które dzielimy na trzy grupy:

1. Songhai
2. Saharyjskie
3. Czari-nilowe

14 Języki nigrokongijskie

Ta rodzina obejmuje ponad 900 języków, używanych na obszarze od Afryki Centralnej i Południowo-Wschodniej aż po Zatokę Gwinejską oraz wybrzeże Afryki Zachodniej. Podrodzinami są:

1. Benue-kongijskie (języki bantu, np.: kikuyu, swahili, szona, zulu, xhosa)
2. Kwa (akański, igbo, joruba)
3. Atlantyckie (np. fula)
4. Mande
5. Gur
6. Adamawskie
7. Kordofańskie

15 Języki khoisan

Obecnie większość języków tej rodziny jest na granicy wymarcia. Język nama ma liczniejszą populację (Namibia). Na jego podstawie utworzono oficjalny język khoekhoe.

16 Języki austronezyjskie

Nie ma zgody wśród lingwistów, ile właściwie jest języków austronezyjskich. Niektórzy twierdzą, że jest ich około pięciuset, inni podają liczbę trzykrotnie większą. Spowodowane to jest m.in. trudnościami ustalenia, czy w danym przypadku mamy do czynienia z różnymi językami czy też z odmianami tego samego języka. Obszar zajmowany przez mówiących językami tej rodziny jest ogromny, jego granice wyznaczają: Madagaskar, Wyspa Wielkanocna, Tajwan oraz Nowa Zelandia. Największe zróżnicowanie językowe występuje na zachodzie tego obszaru (Indonezja, Malezja, Nowa Gwinea i inne wyspy Melanezji). Bez podawania podrodzin tej rodziny wyliczmy jedynie niektóre języki:

1. Bahasa indonesia
2. Malajski
3. Tagalski
4. Samoński
5. Jawajski
6. Hawajski
7. Rapanui
8. Fidżyjski
9. Maoryjski
10. Tahitański

17 Języki aborygeńskie

Ta rodzina obejmuje około ćwierć tysiąca języków w Australii. Przyjęto następujący dychotomiczny podział tych języków:

1. Pama-nyungańskie (prawie cała Australia)
2. Nie-pama–nyungańskie (północna i północno-zachodnia część Australii). Należą tu m.in. rodziny: gungwinguska, dały, worora.

Na Tasmanii do czasu przybycia tam Brytyjczyków istniało co najmniej dziewięć grup etnicznych.

18 Języki Ameryki Północnej

Ameryka została zasiedlona z Azji, w czasie kilku kolejnych fal migracyjnych. Podamy tu tylko zgrubny podział języków rdzennych mieszkańców Ameryki Północnej, wraz z kilkoma przykładami języków indiańskich (wyliczone rodziny dzielą się na liczne mniejsze podrodziny):

1. Eskimo-aleucka (np.: inuktit)
2. Algijaska (np.: arapaho, kri, czejeński, odżibwa)
3. Mosańska (np.: nutka)
4. Na-dene (np.: czipewejski, nawaho, język Apaczów, tlingit)
5. Hokańsko-siukańska (np.: mohawk, dakota)
6. Penutiańska (np.: yokuts, klamath-modok, mixe-zoque)
7. Aztecko-tanoańska (np.: hopi, język Komanczów, luiseño, nahuatl, kiowa)

19 Języki Ameryki Środkowej

Kilkaset języków tego regionu grupujemy w rodziny:

1. Majańską
2. Otomi-manguańską
3. Totonacką

Występują tam również języki rodziny penutiańskiej oraz aztecko-tanoańskiej.

20 Języki Ameryki Południowej

Rdzenna ludność Ameryki Południowej używa kilkuset języków. Języki te należą do następujących rodzin:

1. Araukańska
2. Czubczańska
3. Makro-ge
4. Paeska
5. Keczua
6. Tukanońska
7. Karaibska
8. Witoto
9. Arawakańska
10. Jivarońska
11. Nambikuarańska
12. Panońska
13. Yanomamska
14. Takańska
15. Tupi
16. Zaparońska

Dodajmy, że rdzenne ludy całej Ameryki przebywają tam od co najmniej 20 tysięcy lat. Nasza wiedza o ich językach jest raczej skromna – została zgromadzona stosunkowo niedawno.

Obecnie na terenie Ameryki dominują cztery języki indoeuropejskie: hiszpański, angielski, portugalski i francuski.

21 Pidżyny i języki kreolskie

Na świecie mówi się dziesiątkami tzw. *pidżynów*. Są to twory, które stanowią swoiste mikstury różnych języków. Często składnia jednego języka w połączeniu z leksyką innego daje w wyniku taki właśnie język.

Jeśli dany pidżyn staje się pierwszym językiem populacji, to mówimy, że stał się on językiem *kreolskim*.

Niektóre pidżyny (oparte na angielskim, francuskim, hiszpańskim, portugalskim, holenderskim, niektórych językach afrykańskich):

1. Pidżyn melanezyjski
2. Hiri-Motu (pidżyn papuański)
3. Tok-pisin
4. Blaikman-tok
5. Kriol
6. Bislama
7. Frankoindiański
8. Pachuco
9. Indoportugalski
10. Berbice
11. Lingala

22 Języki izolowane

W przypadku niektórych języków nie potrafimy przypisać ich do wyliczonych uprzednio rodzin językowych. Takie są dla przykładu:

1. Baskijski
2. Buruszaski
3. Porome

23 Uwaga redakcyjna

Powyżej wymieniono ważniejsze rodziny językowe i podano przykłady reprezentujących te rodziny języków. Nie ma oczywiście możliwości ukazania podczas tego wykładu w sposób bardziej kompletny różnorodności języków świata. Zainteresowani słuchacze zechcą zajrzeć do pozycji wymienionych niżej, zawierających więcej danych, komentarze oraz ładne obrazki.

Powyższa prezentacja wylicza języki oraz ich rodziny po części wedle ich pochodzenia, a po części kierując się względami geograficznymi.

Odnosiniki bibliograficzne

- Comrie, B., Matthews, S., Polinsky, M. 1998. *Atlas języków. Pochodzenie i rozwój języków świata*. Oficyna Wydawnicza Atena, Poznań.
- Maciejewski, W. 1999. *Świat języków*. Tom XIV *Wielkiej Encyklopedii Geografii Świata*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- Majewicz, A.F. 1989. *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.